

BEYLERBEYİ CAMİİ ve KÜLLİYESİ

İstanbul'da Beylerbeyi sahilinde XVIII. yüzyılda yapılan selâtin camii ve etrafındaki külliye. İstanbul Boğaziçi'nde Anadolu yakasında aynı adla anılan semtte bulunan ve yalı camilerinin en güzellerinden olan eser çevresindeki hamam, sıbyan mektebi, muvakkithâne ve iki çeşme ile birlikte üslûp bütünlüğü gösteren yapılar topluluğu halindedir. Geç devir Osmanlı camilerinde görülen başlıca özellikleri bünyesinde taşıyan bu öncü yapı genellikle barok etkiler göstermekte ve XVIII. yüzyıl sonlarına doğru beliren üslûp değişikliklerini plan, mimari kütle ve tezyinatında sergilemektedir. Sultan I. Abdülhamid'in, annesi Râbia Sultan adına inşa ettirdiği bu eserin mimarı Tâhir Ağa'dır. Denizin hemen kıyısındaki bu alan üzerinde 3 Nisan 1777'de başlayan inşaat 15 Ağustos 1778 tarihinde tamamlanarak cami burada kılınan bir cuma namazıyla açılmıştır. İstanbul'da şehrin içinde büyük bir selâtin camii ve külliyesi için yer kalmadığından I. Abdülhamid külliyesini medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, aşhaneimaret, sebil ve kendi türbesinden ibaret olarak Bahçekapısı'ndan inşa ettirmişti. Bu külliyenin içinde dışarıdan belirsiz bir de cami bulunmakla beraber esas cami Beylerbeyi'nde yapılmıştır. Böylece Osmanlı medeniyetinin son döneminde selâtin külliyesinde cami ile külliyenin diğer unsurlarının başka yerlerde yapılması geleneğinin bir örneği burada ortaya konulmuştur.

1766 depreminde yıkılan eski Fâtih Camii'ni yeni baştan inşa eden Tâhir Ağa, mimarlık sanatındaki gücünü 1763'te bütünüyle kendi eseri olan Lâleli Camii'nde göstermiştir. Bu iki faaliyet sırasında sanatkârın değişmekte olan mimari akıma nasıl uyum sağladığı gözlenmektedir. Bundan on beş yıl sonra ele aldığı Beylerbeyi Camii ise Balyan ailesinin mimari sahada faal olduğu bir devreye rastlamaktadır. Bu dönemde Tâhir Ağa gibi bir ustanın değişimin özünü kavrayıp üstün vasıflı bir eser daha vererek sanatını böyle bir külliye ile ortaya koymuş olması dikkat çekicidir.

Beylerbeyi Camii'ne uzaktan bakıldığında yan kanatlar ve kübik alt yapı üzerinde yükselen kubbe bütün kütleyle hâkim görünmekte, bu tezat minarelerin katkısıyla bir ölçüde dengelenmektedir. Mihrap cephesinde ise küçük yarım kubbe dolayısıyla alt ve üst yapı arasındaki çizgi farkı daha da yumuşamaktadır. Bütün bu özelliklere rağmen yapıda devrin modasına uygun olarak yükselen hatlar hâkimdir. Avlu duvarlarında ve sekizgen kasnak seviyesine kadar çıkan mahfillerdeki pencereler dikdörtgen, yan kanatları taşıyan sütunlar arasındaki kemerler ise yuvarlaktır. Sivri kemer hemen hiç kullanılmamıştır. Nuruosmaniye'de ve Lâleli Camii'nde görülen çok basamaklı merdiven bu yapıda da uygulanarak zeminden yükseltilmiş olan ana mekâna böylece âbidevi bir cephe hazırlanmıştır. Deniz yönündeki cepheyi iki yandan yükselerek vurgulayan minareler narin gövdeli, tek şerefeli ve klasik sivri külâhlıdır. Ancak minare pabuçları, diğer geç devir camilerinde olduğu gibi, altta şişkin ve yukarı doğru daralarak gövdeye bağlanan oval bir form gösterir. Alt yapının köşelerine yerleştirilmiş olan silindirik gövdeli ağırlık kuleleri bir hayli küçültülmüştür. Son cemaat yeri, altı sütunla desteklenen bir cephe ve iki mihrabiye ile önemli bir giriş mekânı halindedir. Camiye mihrap duvarı yönünden bakıldığında bu duvarın orta kesiminde yükselen yarım kubbe ve bunun iki yanındaki daha küçük yarım kubbeler klasik örtü sisteminin son temsilcileri olarak görüntüyü tamamlamaktadırlar. Ana kubbe ve bu küçük kubbeleri çepeçevre kuşatan yuvarlak kemerli filgözü pencereler tepe kısımlarında hafifçe çıkıntı yaparak hareketli bir plastik etki bırakırlar. Bu etki geç devir cami ve türbelerinde sıkça karşılaşılan dalgalı bir hareket olarak barok atmosferi güçlendirmesi bakımından önemlidir. Devrin üslûbu iç mimaride ve tezyinatıta daha serbest bir anlatım kazandığından bütünüyle yapıya hâkimdir.

Yapının plan şeması bir kubbe mimarisini yansıtmaktan çok kubbenin de kullanıldığı farklı bir anlayışı temsil eder. Kubbe kasnağında Yesârîzâde'nin celîsülûsle yazdığı ve 1945 yılındaki tamirde hattat Halim'in yenilediği "esmâ-i hüsnâ" bir kuşak halinde dolanır.

15 m. çapındaki ana kubbe dışta kütleyle hâkim olurken içte mihrap önündeki kubbe ile yükünü paylaşır. Planda yan mekânlarla ana mekân arasında organik bir bütünlük yoktur. Sekizgen kasnakla kare planlı duvarlara indirilen yük oldukça basit yapı gösterir. Buna rağmen herhangi bir bağımsız destek kullanılmadığından toplu mekân etkisi elde edilebilmiştir. Bu etki, iç tezyinatın kıvrımlı barok motifleriyle daha da belirgin hale gelmektedir. Üç sıra halindeki sivri ve oval kemerli pencereler iç mekâna bol ışık sağlar. Dörtgen şeklinde bir taşkınlık yapan mihrap önü mekânı bir yarım kubbe ile örtülüdür. Mihrap nişinin tam üstündeki bir çini panoda İhlâs sûresi yazılıdır. Sivri ve yuvarlak kemerli pencerelerin üzerindeki kalem işi çerçevelerle, renkli camlarla süslenmiş alçı pencerelerdeki bitki tezyinatı barok etkiyi arttıran başlıca unsurlardır.

Yapının kara tarafına doğru dikdörtgen bir çıkıntı halinde taşkınlık yapan kısmı mihrap önüne ayrılmış, daire planlı mihrap hücresi bu alanın orta kesiminde duvar içine yerleştirilmiştir. Mermer silmelerle çevrili mihrap hücresi “S” ve “C” kıvrımlı bir kavsara kemeriyle taçlandırılmıştır. Bunun iki yanındaki sütunçeler iri hilâl alemlî başlıklarıyla dikkat çekmektedir. Mihrabın iki yanından başlayarak pencerelerin arasında devam eden enli çini kaplama tezyinat, üzerinde celî-sülûsle Âyetü'l-kürsî yazılı çini pano ve onu alttan ve üstten sınırlayan dekorlarla hayli zengin bir kuşak teşkil eder. Bu çiniler arasında XVI ve XVIII. yüzyıla ait olanlar bulunduğu gibi bilhassa alt kısımlarda Avrupa üretimi olan örnekler de vardır. Mihrap üstünde madalyon şeklindeki İhlâs sûresi istifi ve bu panonun köşelik tezyinatı, konumu bakımından alışılanın dışında fakat oldukça kaliteli bir görünüş arzeder.

Renkli mermer kullanılarak yapılan minber, esas kısımları bakımından klasik ilkelere uymakla beraber ölçülerindeki büyüklük, sivri, yüksek külâhî ve barok tezyinatı bakımından geç devir karakterine uygun bir eserdir.

13 Mart 1983 gecesi yanındaki yalıda çıkan bir yangından büyük ölçüde zarar görmüş ve ahşap olan kubbesi tamamen, diğer bölümleri ise kısmen yanmış, Vakıflar İdaresi'nce derhal tamir ettirilerek 29 Mayıs 1983'te yeniden ibadete açılmış olan Beylerbeyi Camii, XVIII. yüzyılın sonunda mimari etkiyi ikinci plana iterek dekorasyon yüküyle donatılmak üzere inşa edilen ilk yapılardan biridir. Eser Tâhir Ağa gibi sağlam geleneği olan bir ocaktan yetişmiş mimarın bile moda akımlar karşısındaki durumunu gösteren en güzel örneklerden biridir. Hamam. Caminin kible tarafı ile arka cadde arasında yer alan hamam cami ile beraber 1192 (1778) yılında yaptırılmıştır. Yanda bulunan bir kapıdan girilen soyunma mahalli mermer zeminli, yüksek ahşap tavanlı ve ahşaptan yapılmış fenerli camekân kısmı geçirdiği tamirler sonucu özelliklerini kaybetmiştir. Camekânın aslında tekne tonoz ile örtülü ilk bölümünde girişin sağında bir çeşme yer almakta olup çevresinde soyunma yerleri vardır. Buradan geçilen soğukluk bölümü, ara mekânın sağında iki, solunda tuvaletler dahil dört odaya sahiptir. Birbirinden geçilerek girilen iki büyük mekândan meydana gelen sıcaklık bölümü dört kubbe ile örtülüdür. Orta sıcaklıkta bulunan birinci kısım karşılıklı iki bölümlüdür. Sol taraftaki halvet üç, sağdaki ise dört kurnalıdır. Daha sıcak olan arka kısımdaki hararet bölümü ise enine bir plan göstermektedir. Tam ortasında sekiz köşeli bir göbek taşı bulunmakta iken yenilenerek kenarları kırık kare şeklinde mermerden yapılmıştır. Sol tarafta bir kubbe altına gelecek şekilde dört kurna, sağ tarafta ise bir elips kubbe altında iki bölümlü birer kurnalı odalar yer almaktadır. Bugün orijinal kurnalardan sadece iki tane kalmıştır. Günümüzde nöbetleşe hem erkek hem de kadınlar hamamı olarak kullanılmaktadır. Namazgâh. Cami ile iskele arasında günümüzde çay bahçesi olarak kullanılan kısımda yer almaktadır. Namazgâhın hemen yanında Sultan Mahmud'un yaptırdığı küçük bir meydan çeşmesi vardır. 1226'da (1811) yapılan, mermerden iki cephele dört tarafında kitâbesi olan çeşmenin üzerinde Sultan Mahmud'un tuğrası vardır. Çeşmeden önce namazgâha ait üç tane su kübû sürekli burada bulunurdu. Büyük ihtimalle namazgâh camiden çok önceleri yapılmış ve caminin inşasından sonra gittikçe kullanılmaz olmuştur.

Muvakkithâne. Caminin güneyinde olup “U” biçimindeki ince uzun planıyla iki kat halinde inşa edilmiş bir yapıdır. Yarım daire şeklindeki ilgi çekici cephesi benzerleri arasında az rastlanan bir görüntü arzeder. Yapının cepheleri yuvarlak kemerli ve demir şebekeli pencerelerle hareketlendirilmiştir. Bir vakıf tarafından 1987-1988 yıllarında onarılan muvakkithâne, bugün Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı Dinî Yayınlar Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.

Sıbyan Mektebi. Cami inşa edildiğinde son cemaat yerinin üstünde bulunan mektep, II. Mahmud’un camiye hünkâr mahfili ilâve ettirdiği sırada bugünkü yerinde ahşap olarak yapılmıştır. Caminin Beylerbeyi İskelesi tarafındaki ana girişinin solunda bulunan iki kapıdan biri, üzerindeki kitâbeden anlaşıldığına göre mektebe aitti. Muvakkithâne ile cami arasında yer alan ve halen ayakta duran sıbyan mektebi iki katlı sade ahşap bir yapıdır. Halen meşruta olarak kullanılan mektep umumiyetle aslı durumunu korumakla birlikte orijinal kısımlarından pek azı günümüze ulaşabilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

Ayvansarâyî, Hadîkatü'l-cevâmi', II, 171-176; Cevdet, Târih, II, 102; Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, II, 406; Tahsin Öz, İstanbul Câmileri, Ankara 1965, II, 12; A. Süheyl Ünver, “Osmanlı Türkleri İlim Tarihinde Muvakithâneler”, Atatürk Konferansları 1971-1972, Ankara 1975, s. 238-239; Uğur Derman, “Osmanlı Devri Şehir ve Menzil Yollarında İstirahat ve İbadet Yerleri (Namazgâhlar)”, a.e., s. 295; Metin Sözen, Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul 1975, s. 286-287, 291; Oktay Aslanapa, Osmanlı Devri Mimârisi, İstanbul 1986, s. 406-407; Kemal Altan, “Mimar Mehmed Tahir”, Arkitekt, VII/7, İstanbul 1937, s. 193-195; Muzaffer Erdoğan, Onsekizinci Asır Sonlarında Bir Türk San'atkarı, Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa: Hayatı ve Meslekî Faaliyetleri, TD, VII/10 (1954), s. 157-180; VIII/11-12 (1956), s. 159-178; IX/13 (1958), s. 161-170; XI/15 (1960), s. 25-46; Kemal Üçüncüoğlu, “Beylerbeyi Camii”, Rölöve ve Restorasyon Dergisi, sy. 2, Ankara 1975, s. 219; R. Ekrem Koçu, “Beylerbeyi Camii”, İst.A, V, 2676-2681; a.mlf., “Beylerbeyi Hamamı”, a.e., V, 2684-2685; a.mlf., “Beylerbeyi Namazgâhı”, a.e., V, 2689-2690; 15 Mart 1983 tarihli Tercüman, Türkiye, Millî Gazete; 16 Mart 1983 tarihli Türkiye, Cumhuriyet, Son Havadis gazeteleri.

Selçuk Mülâyim **cilt: 6, sayfa: 75-77**

HAMİDİYE KÜLLİYESİ

İstanbul'da I. Abdülhamid tarafından XVIII. yüzyıl sonlarında inşa ettirilen külliye.

Bahçekapı semtinde Hamidiye caddesi üzerinde yer alan külliye, Osmanlı döneminde İstanbul'da yaptırılan selâtin külliyelerinin sonuncusudur. Ancak şehrin hâkim ve itibarlı bölgelerinde yer kalmadığından talihsiz bir seçimle yapılar Eminönü-Sirkeci arasında ticaret muhيتينin içinde kurulmuştur.

Cevdet Paşa'nın bildirdiğine göre Hamidiye Külliyesi'nin temeli, sadrazamla şeyhülislâmın da katıldığı bir törenle 1191 Şâbanında (Eylül 1777) atılmıştır. Aynı yılın zilkade ayında (Aralık 1777) külliyenin bazı binaları tamamlanmış, medrese ile beraberindeki kütüphanenin yapımı ise 1194'te (1780) bitirilmiştir. Külliye ait 15 Muharrem 1195 (11 Ocak 1781) tarihli vakfiye sûreti günümüze kadar gelmiş olup Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır. Külliyenin yanında bir selâtin camii yapılması için yer olmadığından ibadethanesinin Boğaziçi'nin Anadolu yakasında Beylerbeyi sahilinde yapıldığı yolunda bir iddia varsa da medresenin yakınında dışarıdan farkedilmeyen küçük bir caminin

bulunması bu görüşü çürütmektedir. Esasen Beylerbeyi'ndeki büyük cami, I. Abdülhamid'in kendi adına değil annesi Vâlide Râbia Sultan için 1192'de (1778) yaptırılmıştır.

Külliyenin mimarı, Hâfız İbrâhim Ağa'nın yerine 1191'de (1777) tekrar başmimarlığa getirilen ve 1198 Ramazanına (Ağustos 1784) kadar bu görevde kalan Mehmed Tâhir Ağa, bina emini de Şehremini Hâfız Mustafa Efendi'dir. Bazı kayıtlardan, XX. yüzyılın başlarında medresenin oldukça bakımsız durumda bulunduğu anlaşılmaktadır. Biraz da bu sebeple, İttihat ve Terakkî Fırkası'nın iktidara geçtiği II. Meşrutiyet yıllarında Evkaf nâzırı olan Hayri Efendi'nin uygun görmesiyle, külliyein caddenin karşı tarafında yer alan imareti ve sıbyan mektebi yıktırılarak yerine bugün mevcut olan IV. Vakıf Hanı yapılmıştır. II. Meşrutiyet iktidarı, o yıllarda İstanbul'u imar etmek ve yol açmak düşüncesiyle dikkatli bir değerlendirme yaptırmaksızın vakıf eserlerinden bazılarını yıktırıp aynı adla başka yerlerde yeni binalar inşa ettirdiğinde en büyük zarara uğrayan eser Hamidiye Külliyesi olmuştur. Nitekim külliyein köşesinde bulunan sebil yerinden sökülerek Alemdar Yokuşu'nda, Gülhane Parkı girişindeki Soğukçeşme Kapısı karşısında Zeyneb Sultan Camii avlu duvarına bitişik olarak yeniden kurulmuştur. Cadde kenarında sıralanan arasta gözleri de çeşitli dükkânlarla dönüştürülmüştür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise bu dükkânların arkasında yer alan medrese ve cami, İstanbul Ticaret Borsası'nın hukuk işleri danışmanı avukat Muvaffak Benderli'nin ifadesine göre, 1926'da yıktırılıp yerlerine bir borsa binası yapılması şartı ile Evkaf İdaresi tarafından Ticaret ve Zahir Borsası'na tahsis edilmiştir. Ancak bu proje gerçekleştirmediğinden yapılar günümüze kadar gelebilmiştir.

Cami. Medresenin arkasında Büyük Postahane tarafında bir avlu duvarı ile çevrili olarak yer almıştır. İçinde bulunduğu yapı adası her taraftan binalarla kuşatılmış olduğundan cami dışarıdan görülmemektedir. Buraya medresenin içinden ve arka taraftaki Yeni Postahane caddesinden olmak üzere iki yerden geçilebilmekteydi. Son cemaat yeri bulunmayan camiye medrese avlusuna açılan kapıdan, bir tarafı taş ve tuğladan karma teknikte bir duvarla diğer tarafı dört mermer sütunlu bir revak biçiminde yapılmış ve üstü beşik tonozla örtülü bir dehlizle ulaşılır. Buradaki sütunlardan yalnız ikisi serbest olup uçlardakiler medrese ile caminin duvarlarına gömülüdür. Duvarda açılmış bir kapı cami avlusunun arka bölümüne geçit sağlar. Bir tarafı revak halindeki bu dehliz bir bakıma son cemaat yeri gibidir.

Külliyeyi inceleyen mimar İ. Birol Alpay'ın verdiği ölçülere göre cami içten 10 × 10 m. ölçüsünde bir kare şeklindedir. Kitâbesi, dehlizin bitiminde olan ve dolayısıyla yan cephede açılmış bulunan kapısı üstünde yer almıştır. Taş ve tuğladan karma teknikte inşa edilen duvarların her cephesinde iki sıra halinde pencereler yer alır. Yalnız kible cephesinde alt dizide sadece iki pencere bulunmasına karşılık diğer cephelerde dörder pencere vardır. Giriş cephesinde ise bir pencerenin yerine kapı yerleştirilmiştir. Alt dizi pencereleri, Türk mimarisinin klasik üslûbunda olduğu gibi sivri tahtif kemerleri içinde taş söveli, dikdörtgen biçimdedir. Külliye borsaya tahsis edildiğinde cami pencerelerinden bazıları örülerek kapatılmış, içine de betondan bir tabliye dökülmek suretiyle harim mekânı iki kat haline getirilerek bozulmuştur. Böylece caminin içi mimari hüviyetini tamamen değiştiren müdahalelere uğrarken evvelce bir ibadet yeri olduğunu gösteren diğer elemanlar da yok edilerek yazı ve nakışları silinmiş, minber ortadan kalkmış, mihrap nişinin içi yeri bile belli olmayacak şekilde doldurulmuştur. Burayı dikkatle incelediğini belirten Birol Alpay'ın yazdığına göre mihrap çok ustaca kapatıldığı için bütün araştırmalara rağmen bulunamamıştır.

Caminin harimi, 9,50 m. çapında ve zemin tabanından itibaren tepe noktası 8 metreye kadar yükselen büyük bir kubbe ile örtülüdür. Böylece bitişikindeki medreseden ayrı bir kitle olarak tasarlanmış olan cami, külliye içindeki yerleşimi bakımından da dikkat çekici bir planlama örneği teşkil eder. Burada

medreselerde usulden olan, hücrelerden daha büyük ölçülerde bir dershanemescidin olmayışına karşılık medrese binasından tamamen ayrı bir caminin bulunması da yeni ve değişik bir uygulamadır.

Medrese. Caddenin kenarında ve ona paralel olarak uzanan medresenin girişi ara sokakta açılmış olup kapısı üstünde kitâbesi vardır. Bu kapıdan, üstü aynalı tonozla örtülü bir holden geçilerek girilen avlu 16 × 31,30 m. ölçüsündedir. Otuz mermer sütunun çevirdiği avlunun üstü borsaya tahsis edildiğinde betonarme kolonlar üzerine oturan bir çatı ile kapatılarak mimarisi bütünüyle değiştirilmiştir. Revakların gerisinde ise kubbeli hücreler sıralanır. Revak bölümlerini çapraz tonozlar örtmektedir. Kubbe ve tonozlar dıştan kurşunla kaplanmıştır. Hücrelerin her biri dışarıya açılan iki, revaklara açılan bir pencereden ışık almaktadır.

Medresenin yan cephesiyle cadde kenarındaki dükkânların arkasında hücre pencerelerinin ışık ve hava alması için dar bir dehliz bırakılmıştır. Hücrelerin altında revaka açılan kapılardan taş merdivenlerle inilen beşik tonozlu bodrumlar bulunmaktadır. Avlunun ortasındaki şadırvan da yerinden sökülüp, sadece fiskiye kısmı arka avluya yerleştirilmiştir. Burada duvara yapıştırılmış çok zengin süslemeli, barok üslûbunda muhteşem bir de çeşme görülür. Bunun da külliye'nin elemanlarından biri olduğu ve yapıya ait bazı binalar yıktırıldığı sırada bulunduğu yerden sökülüp buraya taşınarak yeniden kurulduğu zannedilmektedir. Medresenin giriş holünün sağ tarafında bir duvarla ayrılmış olan küçük bir avlu kenarında helâlârla gusûlhane yer alır.

Cevdet Paşa'nın 1839'da tahsil için İstanbul'a geldiğinde bir süre kaldığı Hamidiye Medresesi'nde, Konya'da Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi'nde bulunan 13 Rebûlâhir 1286 (23 Temmuz 1869) tarihli bir İstanbul medreseleri listesinde belirtildiğine göre bu yıllarda seksen dokuz kişi barınmaktaydı.

Rûmî 20 Ağustos 1330 (2 Eylül 1914) tarihli İstanbul medreselerinin durumları hakkındaki ayrıntılı raporda Hamidiye Medresesi'ndeki hücre sayısının yirmi bir olduğu bildirildikten sonra şöyle denilmektedir: "Bir adet müderris odasıyla birlikte yirmi beş odası olup tahtânileri (alt odalar) varsa da âdeta bodrum halinde olduğundan gayr-i meskûn ve meskûn olanlar da cereyân-ı havâdan ve nüfûz-ı ziyâdan pek az müstefid olduğundan rutûbetli bir haldedir.

Dershâne ve mescid olarak müsta'mel harâb bir mahal ile matbah ve çamaşırhânesi, ufak bir ta'mire muhtâc gusûlhânesi, küçük ve harâb abdesthâneleri de muhtâc-ı ta'mir olduğu gibi umûma güşâde olduğundan temiz tutulması imkân hâricindedir ve bunun men'i elzemdir. Kâfi vüs'atte bir avlu ve harâb, suyu akmaz bir şadırvan ve ma'mûr bir de kütüphanesi vardır. Hâl-i hâzırıyle talebe iskânına fenn-i hıfzı's-sihha müsâade etmeyeceği gibi, birtakım ta'dilât ve ta'mîrât-ı fenniyye ile kâbil-i iskân olabilirse de etrâfi mağazalarla muhât ve piyasanın en kalabalık mahalli olduğundan böyle bir mahalde talebeyi bulundurmamak muvâfik olmasa gerektir. Diğer havâdar bir mahalle nakli daha münâsib olacaktır. İkişer kişiden 50 talebe kadar ikamet edebilir" (Kütükoğlu, İTED, VII/1-2, s. 44). Bu raporun sonunda medresenin kadro dışı olduğuna işaret edildikten başka 13 Şubat 1335'te (1919) eklenen notta da "harap" kaydı düşülmüştür.

İttihat ve Terakkî iktidarı tarafından çıkarılan bir kanunla külliye'nin 1911 yılında kapatılan imareti Evkaf İdaresi'ne gelir getirmesi için yıktırılarak yerine IV. Vakıf Hanı yapılmıştır. İmaretle birlikte medresenin de ortadan kaldırılması o derecede kesinleşmişti ki daha yıkıma geçilmeden aynı adla Sultan Selim Camii ve Külliyesi imaretinin yerinde yeni bir medrese ve kütüphane yapılması uygun görülmüş ve Mimar Kemâleddin tarafından 1915-1917 yılları arasında yeni bir Hamîd-i Evvel Medresesi inşa edilmiştir. Fakat burada önce Medresetü'l-mütehassısın açılmış, 1924'te yapı Cumhuriyet Kız Lisesi'ne çevrilmiş, arkasından da Sultan Selim Kız Enstitüsü adını almıştır ve halen faaliyetlerini sürdürmektedir. Külliye'de, XVI. yüzyıldan itibaren sık olarak rastlanan cami avlusunu çeviren medrese planı

uygulanmadığı gibi cami de medrese bünyesinden tamamen ayrı ve cemaate açık bir ibadet yeri olarak tasarlanmıştır. Böylece değişik bir düzenleme örneği olan külliyyede ayrıca medrese hücrelerinin altındaki bodrum odalarının varlığı da bir yeniliktir.

Kütüphane. Külliye'nin köşesinde yer alan kütüphane, Osmanlı dönemi Türk kütüphanelerinin hemen hepsinde olduğu gibi içindeki kitapların rutubetten zarar görmemesi için büyük kemerli bir zemin katının üstüne oturtulmuştur. Yapıya, ara sokağa açılan cümle kapısından girilen küçük avlunun solundaki bir merdivenle ulaşılır. Kütüphane, merdivenle çıkılan bir giriş mekânını takip eden hepsi de aynalı tonozlarla örtülü iki odadan ibarettir. Döşemesi bir seki halinde yükseltilen ve mermer sütunlarla ayrılan okuma odası cadde üzerine açılan pencerelerden bol ışık alır. Evvelce bu okuma odasının çok zengin biçimde nakışlarla bezendiği ele geçen eski bir gravürden anlaşılmaktadır. Okuma salonunun sağ tarafında mücellithâne olarak bilinen ayrı bir mekân daha vardır. Vaktiyle yıktırılması tasarlanan I. Abdülhamid Kütüphanesi'nin de yeni yapılan medreseye taşınması düşünülmüşken yıkım gerçekleşmemiş, sadece kitaplar nakledilmiştir. Kütüphane günümüzde İstanbul Ticaret Borsası'nın toplantı salonuna dönüştürülmüş, bu arada eski gravürde görülen nakışları da ortadan kaldırılmıştır (ayrıca bk. HAMİDİYE KÜTÜPHANESİ).

Aşhane-İmaret. Caddenin öbür tarafında medresenin karşısında, yerinde IV. Vakıf Hanı yapılmak üzere yıktırılan aşhane-imaretin mimari düzenini gösteren bir rölövesi şimdiye kadar elde edilememiştir. Eskiden Emniyet Müdürlüğü'nün önünden geçerek Sirkeci'ye uzanan sokağın köşesinde imaretin çeşme ve sebili vardı. Bunun üstünde de sıbyan mektebi bulunuyordu. Aşhane-imaretin cadde üzerindeki girişi âbidevî bir kapı görünümündeydi. Bütünüyle mermerden olan bu kapının yanında bir de çeşme bulunduğu eski bir fotoğraftan anlaşılmaktadır. Yarım yuvarlak kemerli kapı geçidi, yanlarında çifte sütunlar olan bir mimari çerçeve içindedir. Kademeli ve ağır silmeler kapı girişini taçlandırır. Kemerle silmeler arasında bir kitâbe vardı. Mevcut tek fotoğrafından öğrenildiği kadarı ile imaret de medreseler gibi ortada avlusu bulunan bir bina idi. Muhtemelen bu avlunun etrafında sütunlu bir revak, gerisinde de bazı mekânlar sıralanıyordu. Fotoğraftan sezildiği kadarı ile imaretin cadde üzerindeki girişinden başka bunun karşısında arka sokağa açılan ikinci bir girişi daha vardı. İmaretin kitâbelerinden bazıları Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'ne götürülmüştür.

Sıbyan Mektebi. Evvelce sebilin olduğu köşede bulunan sıbyan mektebinin planı hakkında da herhangi bir bilgi yoktur. Eski fotoğrafından bir köşesinin pahlı olduğu anlaşılan mektep kesme taş ve tuğladan karma teknikte inşa edilmişti.

Üstünü kurşunla kaplanmış bir tonoz örtüyordu. Cephelerinde ise yarım yuvarlak tahfif kemerli, taş söveli dikdörtgen pencereler açılmıştı. Sebilin arkasındaki pahta da iki pencere vardı. Girişinin yan sokaktan, üstünde kitâbe de bulunan küçük bir kapıdan olduğu anlaşılmaktadır.

Sebil ve Çeşmeler. İmaretin köşesinde sıbyan mektebinin altındaki sebil ve çeşmeler yerlerinden sökülerek Sûr-ı Sultânî'nin Soğukçeşme Kapısı (şimdi Gülhane Parkı girişi) karşısında Zeynep Sultan Camii'nin dış duvarı köşesinde yeniden kurulmuştur. Özellikle sebil, Türk sanatında XVIII. yüzyılın ikinci yarısında hâkim olan barok üslûbun çok kuvvetli şekilde kendisini belli ettiği eserlerden biridir. İleriye taşan dört pencere, yuvarlak planlı sebilin iki yanında birer de çeşme vardır. Hepsisi geniş ahşap bir saçakla korunmuş, üstü iki kademeli kasnağa sahip bir kubbeye örtülmüştür. Aslında üç basamaklı bir kaidenin üstünde bulunan sebilin pencerelerinde tunçtan dökülmüş ve barok üslûpta motiflerle bezenmiş şebekeler vardır. Bu pencerelerin aralarına üçlü sütunçe demetleri yerleştirilmiş, kemerlerin üstlerindeki barok süslemeli silmelerin aralarına manzum kitâbeler yerleştirilmiştir. Sebilin iki yanındaki mermer çeşmelerin yüzeyleri iç içe barok kemerlerle hareketlendirilmiş, her birinin alınlığı birer kitâbe ile taçlandırılmıştır.

Arasta. Medresenin ana caddeye bakan duvarı önüne bir sıra kâgir dükkândan oluşan bir de arasta vardı. Külliyyeye gelir sağlamak düşüncesiyle yapılan bu dükkânlar kütüphane ile türbenin arasındaydı. Burada, medrese hücreleri pencerelerinin hava ve ışık alabilmesi için arada 3,50 m. kadar üstü açık bir dehliz bırakılmıştır. Evvelce kemerli cepheleri caddeye bakan, üstleri beşik tonozlarla örtülü bu dükkânlar

günümüzde mimari özelliklerini kaybetmiş durumdadır. Külliye her dönemde şehrin en işlek caddelerinden birinin kenarında bulunduğuna göre imaret binasının altında, medresenin yanında olduğu gibi ikinci bir sıra dükkânın yer almış olması muhtemeldir. Eski bir fotoğrafta sıbyan mektebinin altında bir dükkân görülmekteyse de dükkânların bütün imaret cephesi boyunca devam edip etmediği bilinmemektedir.

Türbe. Külliyenin bir parçası da medresenin bulunduğu alanın ucunda yer alan I. Abdülhamid'in türbesidir. Padişah 7 Nisan 1789'da öldüğünde daha önce 1780'de yapılmış olan bu türbeye defnedilmiştir. Aynı yerde 1807-1808 yılları arasında kısa bir süre padişahlık yapan IV. Mustafa da yatmaktadır. Mehmed Ziyâ Bey'in, türbenin yerinde evvelce Aya Logotheton Manastırı'nın bulunduğunu yazmasının ilmî bir dayanağı yoktur. Ayrıca İstanbul'un 1453'te fethinden külliyenin yapımına başlandığı 1777 yılına kadar burada bir manastır kalıntısının durmuş olması da mümkün değildir. Yalnız külliyenin yakınında, esasî Fâtih Sultan Mehmed dönemine ait Yıldız Dede Hamamı ve Türbesi'nin bir Bizans kalıntısı üstünde bulunduğu bilinmektedir (Ayvansarâyî, Hadîkatü'l-cevâmi', I, 225).

Kesme taştan yapılan türbe aslında kare bir plana sahip olmakla beraber köşeleri barok mimarinin esaslarına uygun biçimde yuvarlaklaştırılarak pilastrlarla süslenmiştir. Yapıyı üç kademeli bir saçak silmesi üstünde sekiz köşeli sağır kasnaklı bir kubbe örtmektedir. Kubbeye geçişi sağlayan trompların yarım kubbecikleri dışarıya aksetmiş, bunlarla birlikte ana kubbe ve bütün örtü sistemi kurşun kaplanmıştır. Türbenin önünde bir giriş holü vardır. Bunun sağ tarafının duvarla kapalı olmasına karşılık diğer tarafı ve ön cephesi sütunlu revak halindedir. Bu hol iki kemerle ortadaki kare, yanlardakiler dar ve dikdörtgen biçiminde üç bölüme ayrılmıştır. Orta bölümün üstünü küçük bir kubbe, yan bölümleri ise yarım kubbeler örtmektedir. Buradan içeriye geçişi sağlayan kapı kemerinin üstüne bir âyet işlenmiştir. Cephelerde açılmış, içeriye bol ışık girmesini sağlayan iki sıra halindeki pencerelerden alt dizide olanların üzerleri yarım yuvarlak tahfif kemerli ve dikdörtgen biçimlidir. Üsttekiler ise dikdörtgen çerçeve içine alınmış olup yarım yuvarlak kemerlidir. Alttaki pencerelerde demir lokma parmaklıklar bulunur. Üst pencerelerde görülen demirden yuvarlak çerçeveli camlar XIX. yüzyılın sonlarında takılmış olmalıdır. Ayvansaray'da Atik Mustafa Paşa (Câbir) Camii'nde de rastlanan bu tip demir petekli pencereler çok geç bir dönemde, belki 1894 depreminden sonra yapılmıştır. Abdülhamid Türbesi'nin ilgi çeken bir özelliği de caddeye uyum sağlayan kavisli iki köşe pencerelerinin iki yanında yapılmış olan çeşmeciklerdir.

Gelip geçenin su içmesi ve içeride yatana bir Fâtiha okuması için düşünülmüş olan bu zarif sebîleşmeler barok sanatına ait motiflerle bezenmiştir. Türbenin içinde I. Abdülhamid ve IV. Mustafa'ninkinden başka on sekiz sanduka bulunmaktadır. Bunlar çok genç ölen hanım sultanlarla şehzadelere ait olup hepsinin künyeleri sandukalarındaki yazılarla birlikte Mehmed Ziyâ Bey tarafından kaydedilmiştir. Aynı bilgileri kısaltarak tekrar eden Halûk Şehsuvaroğlu türbe ve burada yatanlar hakkında şunları yazmaktadır: "Hamidiye türbesinde I. Abdülhamidin on üç çocuğu, oğlu II. Mahmudun üç ve torunu Abdülmecidin iki çocuğu medfundur. Şehzade sandukalarının bir kısmı kavuklu, bir kısmı da feslidir. Sandukaların üzerinde bulunan koyu renk kadifelere sırma ile isimler, âyetler ve bazılarında ölüm tarihlerini ihtiva eden mersiyeler işlenmiştir. IV. Mustafa'nın sol cihetinde, Şehzade Murad ve Emine Sultanın sandukalarının yukarısında duvar içinde (kadem-i şerif) bulunmaktadır. Kadem-i şerifin bulunduğu yerin kapıları sedef kakmadan yapılmıştır. Türbenin eski eşyaları arasında güzel bir avize, II. Mahmudun hattı ile bir besmele, Hz. Peygamber isimlerini ihtiva eden altı köşeli rokoko bir levha bulunmaktadır. Türbenin içinde pencerelerin üstünde dolaşan tahminen bir buçuk arşın genişliğinde çepçevre mermer kuşak üzerinde "sûre-i Mülk", kapının iç tarafında ve üstünde ve diğer taraflarda muhtelif âyetler yazılıdır" (Asırlar Boyunca İstanbul, s. 164). Türbede pek çok yazı vardır. Bunlardan, kuşak halinde binanın içini dolaşan sûrenin Dîvân-ı Hümâyûn hocalarından Mehmed Emin Efendi tarafından 29 Zilhicce 1194'te (26 Aralık 1780) yazıldığı ketebe kaydından öğrenilmektedir. Türbenin geniş bir tanıtımı Hakkı Önkâl'in kitabında bulunmaktadır (bk. bibl.).

Hazîre. Türbenin iki taraftan etrafını saran hazîrede Mehmed Ziyâ Bey'in listesini verdiği pek çok mezar yer alır. Hazîrenin Hamidiye Türbesi sokağına açılan, külliyenin diğer binalarının üslûbunda mermer

söveli bir kapısı vardır. Türbenin ana cadde tarafındaki bahçesinde I. Abdülhamid'in sadrazamlarından Karavezir lakabı ile tanınan Silâhdar Seyyid Mehmed Paşa'nın kabri bulunmaktadır. Hazîrede I. Abdülhamid'in başkadını, el-Hâc Hatice Kadın, üçüncü kadını Binnaz Kadın, beşinci kadını Mu'tebere Kadın ile III. Mustafa'nın başkadını Şevkinur Kadın ve ikinci kadını Seyyâre Kadın'ın mezarları vardır. Burada ayrıca saraya mensup musâhib ve çuhadar gibi devlet adamları da yatmaktadır.

Hamidiye Külliyesi'nin muhtelif binalarında çok sayıda kitâbe bulunmaktaydı. Külliyenin bütünlüğü bozulduğunda bunlardan bazıları yerlerinden sökülmüşse de külliye henüz bütünüyle mevcut olduğu sırada Mehmed Ziyâ Bey bu kitâbelerin kopyalarını alarak yayımlamıştır.

Hamidiye Külliyesi, tarihî değeri ve şehrin gelişmesindeki rolü bakımından önemi dikkate alınmaksızın mimari bütünlüğünü bozan müdahalelerle büyük ölçüde tahribe uğramış, İstanbul'un devamlı olarak "yenileştirilmesi" merakı bu külliyenin de perişan edilmesine yol açmıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

Ayvansarâyî, Mecmûa-i Tevârîh, s. 88-90; a.mlf., Hadîkatü'l-cevâmi', I, 225; Cevdet, Târih, II, 46, 81; Mehmed Ziyâ, İstanbul ve Boğaziçi, İstanbul 1336, I, 375, 379 vd., 387, 388, 391, 393-395; İzzet Kumbaracılar, İstanbul Sebilleri, İstanbul 1938, s. 45; Osman Nuri Ergin, Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi, İstanbul 1939, s. 57; Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, I, 202; Semavi Eyice, İstanbul, Petit guide à travers les monuments byzantins et turcs, İstanbul 1953, s. 20 (nr. 15), 23 (nr. 22); Doğan Kuban, Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İstanbul 1954, s. 37, 76, 108; Ekrem Hakkı Ayverdi, 19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul 1958, pafta B4; Yıldırım Yavuz, Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi, Ankara 1981, s. 173-185, 227-231; Erünsal, Türk Kütüphaneleri Tarihi II, s. 108-109; Hakkı Önkâl, Osmanlı Hanedan Türbeleri, Ankara 1992, s. 231-236; Affan Egemen, İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri, İstanbul 1993, s. 27-28; Ömer Faruk Şerifoğlu, Su Güzeli, İstanbul Sebilleri, İstanbul 1995, s. 76-78; Halûk Şehsuvaroğlu, Asırlar Boyunca İstanbul, İstanbul, ts., s. 164; Muzaffer Erdoğan, "Onsekizinci Asır Sonlarında Bir Türk San'atkârı: Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa, Hayatı ve Meslekî Faaliyetleri", TD, VII/10 (1954), s. 157-180; VIII/11-12 (1955), s. 159-178; IX/13 (1958), s. 161-170; XI/15 (1960), s. 25-46; Müjgân Cunbur, "I. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi", DTCFD, XXII (1964), s. 17-69; Mübahat S. Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", TED, sy. 7-8 (1977), s. 277, nr. 32; a.mlf., "Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", İTED, VII/1-2 (1978), s. 44-45, nr. 20; İ. Birol Alpay, "I. Sultan Abdülhamid Külliyesi ve Hamidiye Medresesi", STY, VIII (1978), s. 1-22.

Semavi Eyice **cilt: 15, sayfa: 465-468**

ÇAPANOĞLU CAMİİ

Yozgat'ta XVIII. yüzyılda Batı üslûbunda inşa edilen cami.

Şehrin merkezî bir yerinde, Cumhuriyet Meydanı yakınında İstanbulluoğlu mahallesinde bulunan yapı, halk arasında Büyük Cami veya Ulucami diye anılmaktadır. Kesme taştan inşa edilmiş olan cami iki ayrı yapı evresi göstermektedir. "İçeri cami" denilen ve binanın güney parçasını teşkil eden bölüm, harimin orta kapısının üzerindeki iç kitâbeye göre Bozok sancağı valisi Çapanoğlu Mustafa Bey tarafından 1193 (1779) yılında yaptırılmıştır. Bu bölüme kuzeyden eklenmiş olan ve "dışarı cami" diye anılan mekân ise günümüzdeki giriş revakına açılan kapı üzerindeki kitâbeden anlaşıldığı üzere Mustafa Bey'in kardeşi Süleyman Bey tarafından 1208'de (1793-94) inşa ettirilmiştir. Caminin elde bulunan

vakfiyelerinden ilki, bânisi Mustafa Bey'in 1 Muharrem 1195 (28 Aralık 1780), diğeri kardeşi Süleyman Bey'in 23 Safer 1208 (30 Eylül 1793) ve oğlu Abdülfettah Bey'inki ise 19 Receb 1212 (7 Ocak 1798) tarihlerini taşımaktadır.

Binanın esasını oluşturan güney bölümü dikdörtgen planlıdır. Harimin büyük bir kısmının üzeri, iki kalın fil ayağı ve üç duvar üzerine istinat eden 15,15 m. çapında bir kubbe ile örtülmüştür. Geçiş elemanı olarak dört köşeye birer tromp yerleştirilmiştir. Harimin kuzey kısmında, bu kubbe altı mekânına hazırlık teşkil eden enlemesine dikdörtgen bir bölüm bulunmaktadır. İki kemerle üç bölüme ayrılmış olan bu mekânın üst katı mahfil olarak düzenlenmiş, üzeri ise iki yanda birer küçük kubbe, ortada aynalı tonozla örtülmüştür. Önceleri içeri caminin son cemaat yeri iken ilâve mekânla bitişince fonksiyonu değişen dikdörtgen bölümün üzerinde de bu örtü sistemi aynen tekrarlanmıştır.

Dört çifte sütun ile bağlantılı olan sivri kemerler, dışarı cami denilen üç bölümlü diğer mekâna açılır. Bu bölümlerden yanda yer alan iki tanesi birer kubbe, ortada bulunanı ise bir aynalı tonozla örtülmüştür. Bu mekân da dışarıya üç kapı ile açılmaktadır. Caminin kuzey cephesinin önünde, iki basamakla inilen uzunlamasına bir seki yer almaktadır. Cümle kapısının önündeki, tekne tonozlarla bir kubbeciğin örttüğü, sekiz sütun tarafından taşınan ve son cemaat yeri görevi yapan revak daha geç bir tarihte eklenmiştir.

Aslında içeri camiye ait olan ve bu sebeple batı cephesinin ortasında kalmış bulunan minaresi tek şerefelidir. Doğu cephesinde buna simetrik durumda yerleştirilmiş kare planlı, kubbeli mekân ise Çapanoğulları ailesine ait türbe olup girişi caminin içinden sağlanmaktadır.

İç süslemesi ve mimari aksamı ile Batı sanatı etkisini taşıyan bu yapı, Türk baroğunun Anadolu'daki en önemli örneklerinden birini teşkil ederse de aynı üslûptaki İstanbul yapılarına göre daha sadedir. Kubbe kasnağındaki ağırlık kuleleri ve "S" şeklindeki payandalarda bu etki fazlaca hissedilmezse de yapının içinde kuvvetli bir şekilde kendini belli etmektedir. Taçkapının çevresinde renkli mermerle işlenmiş akantus (kenger) yaprakları, istiridye nişleri, oval kabalar, sert hatlı "C" ve "S" kıvrımları ile gölge-ışık etkisi kuvvetli olan zengin bir düzenleme mevcuttur. Çifte sütunların sarımtırak renkteki mermerden yapılma başlıkları, iyon tarzında kıvrımları olan (sepet şeklindeki kompozit) başlıkları hatırlatmaktadır. Harim duvarları ve fil ayakları, damarlı mermer görünüşünü verecek şekilde boyanmıştır. Bej, kirli beyaz ve yeşil mermerden işlenmiş olan mihrabı iki yandan çifte sütunlarla sınırlanmış, taç kapıdaki zengin süsleme burada da tekrarlanmıştır. Aynı gösteriş ve zengin kompozisyon, renkli mermerden çok dekoratif bir şekilde işlenmiş olan minberde de görülmektedir.

Cami bu taş süslemelere ilâveten kalem işleriyle peyzaj ve natürmortlardan oluşan tasvirlerle bezenmiştir.

Yapılan son onarımlar bu kalem işlerine zarar vermişse de özellikle mahfilin kubbe ve tonozu içinde çiçek, kıvrık dallar ve yapraklardan meydana gelen barok tarzında süsleme orijinal kalabilmiştir. Ayrıca mahfil tonozunda barok süslemeli çerçeveler içine alınmış panolarda cami tasvirleri ve çeşitli meyvelerden oluşan resimler vardır.

Harimin ilk pencere sırasının üst seviyesinde, lâcivert zemin üzerine beyaz renkte girift bir nesihle yazılmış Fetih sûresi, üç duvar boyunca bir şerit halinde uzanmaktadır. Toplam elli dört pencere ile aydınlanan yapının her iki bölümü de oldukça ferahdır.

Geniş bir avlunun içinde yer alan caminin şadırvanı kuzeybatı köşesinde, kalan eski parçaların da kullanılmasıyla ilk yapısını hatırlatacak şekilde yeniden inşa edilmiştir. Abdest muslukları caminin kuzey duvarına bitişik olup üzeri sütunlu bir sundurma ile örtülüdür. Hazîre, içeri camiye hemen hemen

dışarıdan üç yönden kuşatır. Yüksek bir duvarla çevrilmiş olan avlunun doğudan ve batıdan kapıları bulunmaktadır. Bugün caminin tamamı bakımlı ve ibadete açık durumdadır.

BİBLİYOGRAFYA:

Texier, Küçük Asya, II, 45; Rüçhan Arık, Bazı Örnekleriyle Anadolu'da Barok Denen Camiler (doçentlik tezi, 1972), Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi, s. 63-65; a.mlf., Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami, Ankara 1973, s. 65; a.mlf., Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul 1975, s. 301-304; a.mlf., Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Ankara 1976, s. 27-29; a.mlf., "Yozgat Çapanoğlu Camii", Önyasa, sy. 74, Ankara 1971, s. 8-9, 21; Günsel Renda, Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı, Ankara 1976, s. 134, rs. 101; Oktay Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul 1986, s. 410-411; Mehmet Duru, "Yozgat Çapanoğlu Camii ve Vakfiyeleri", VD, sy. 13 (1981), s. 71-89; Hakkı Acun, "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları", a.e., s. 642-646, rs. 18-25; ABr., XXII, 437. **cilt: 8, sayfa: 219-220**

Enis Karakaya

ŞEBSAFÂ KADIN KÜLLİYESİ

İstanbul'da XVIII. yüzyıl sonlarında inşa edilen külliye.

Unkapanı'nda Atatürk Bulvarı üzerinde yer almaktadır. I. Abdülhamid'in kadınlarından Fatma Şebsafâ Hatun tarafından oğlu Şehzade Mehmed'in anısına 1202 (1788) yılında yaptırılan külliye cami, sıbyan mektebi, dükkânlar ve iki çeşmeden oluşmaktadır. İnşa edildiği dönemde bir set üstünde yer alan cami zaman içinde cadde kotunun yükselmesiyle alçakta kalmıştır. Arazinin eğimine uygun biçimde kademelendirilen avlu duvarındaki iki girişten Atatürk Bulvarı üzerindeki mermer anıtsal kapı yuvarlak kemerli olup birer pilastır ve sütunla şekillenmiş, silmelerle profillendirilmiştir. Hacıkadın caddesi üzerindeki yuvarlak taş kemerli diğer kapı ise kotun yükselmesi sonucu gömülmüştür. Buradan birkaç basamakla içinde küçük bir hazîrenin bulunduğu avluya ulaşılır.

Yüksek bir mahzenin üstünde yer almasından dolayı girişin çift yönlü merdivenle sağlandığı cami barok üslûplu olup taş ve tuğla malzemeyle inşa edilmiştir. Volütlü başlıklara sahip beş mermer sütunla doğu yönünde bir pâyenin taşıdığı yuvarlak tuğla kemerler son cemaat yerini biçimlendirir. Taşıyıcı sistemin batı yönünde duvara gömülü bir sütuna bağlanarak devam etmesine rağmen doğu duvarı masiftir. Bu beş gözlü açıklık günümüzde cam ve madenî malzemeyle kapatılmıştır. Orta akstaki silmelerle profillendirilen kemerli açıklıktan son cemaat yerine geçiş sağlanır. Bu bölümün üstündeki kat hünkâr mahfilî şeklinde değerlendirilmiştir. Yapı, son cemaat yerinin bir bütün olarak algılanmasını sağlayan bu mimari tasarımın ilk örneklerindedir. Mahfil mekânının ön cephesi dikdörtgen formlu, taş söveli, alternatif tuğla ve taş kemerli beş pencereyle şekillenmiş, aynı karakterdeki tuğla kemerli birer pencere ile yan cepheler değerlendirilmiştir. Yapının üst örtüsünü oluşturan tromplu kubbe sekizgen kaideye oturan on altı pencereli dairevî kasnak üzerinde yükselir. Sekizgen kaidenin tromplar arasında kalan yüzeylerine yuvarlak tuğla kemer içerisine alınan ikiz pencereler açılmış, köşelere yuvarlak formlu, kubbeli birer ağırlık kulesi yerleştirilmiştir. Yapının zemin katında kullanılan kesme taş malzeme mahfil katından başlayarak yerini taş-tuğla almaşık örgüye bırakmış, mihrap cephesinde mahzene girişin sağlandığı bodrum katı taştan kaba yontu olarak ele alınmıştır. Yapıya ait eski fotoğraflar, almaşık

örgünün kullanıldığı mahfil katından başlayan üst bölümün sıvalı olduğunu, ayrıca tromplar arasındaki yüzeyleri hareketlendiren ikiz pencerelerin bulunmadığını ortaya koymaktadır.

Caminin cepheleri farklı malzeme kullanımı, açılan çok sayıda pencere ve yüzeyleri bölümlendiren silmelerle hareketlendirilmiştir. Aynı özellikteki doğu ve batı cepheleri biri mahzen katının bitiminde, diğeri mahfil katının başlangıcında olmak üzere iki silmeyle üç bölüme ayrılmıştır.

Mahzen katı bu cephelerde üçer küçük pencereyle dışa açılır. Bu katın üzerindeki bölüm dikdörtgen formlu, şebekeli, taş söveli ve kemerlidir; en üst bölümde ise tuğla kemerli, taş dışlıklı dörder pencere bulunmaktadır. Köşelerde birer pilastırın sınırlandığı, üç silmeyle dört bölüme ayrılan mihrap cephesinin en alt bölümü, mahzenin kapısı ve iki yanda birer penceresi olmak üzere tuğla kemerli ve şebekeli üç açıklıkla değerlendirilmiştir. Bu katın üzerinde mihrap nişinin çıkıntılı biçimde ele alındığı iki bölümden üstteki, nişin iki yanına yerleştirilen dikdörtgen formlu, şebekeli, hafifletme kemerli birer pencereyle şekillenmiştir. Son bölümü ise mihrap üstündeki tuğladan yuvarlak bir pencereyle iki yana yerleştirilen tuğla kemerli, taş dışlıklı birer pencere oluşturur. Harime giriş son cemaat duvarının ortasında yer alan mermer söveli, yuvarlak kemerli kapıyla sağlanmakta olup silmelerle profillendirilen kemerin kilit noktasına akant yaprağı, üzerine ise inşa kitâbesi yerleştirilmiştir.

İki yanı simetrik biçimde dikdörtgen formlu, şebekeli birer pencere ve mihrap nişiyle değerlendirilen son cemaat yerinde eksendeki kapı ile harime geçilir. İçeride iki yanda birer sekiyle yükseltilmiş müezzin mahfili yer alır. Mahfilin sağındaki kemerli kapıdan basamaklarla hünkâr mahfiline ulaşılır. Üç aynalı tonoz ve üç kubbeli üst örtü, profilli başlıklara sahip dört mermer sütun tarafından taşınan kemerlere oturmakta, doğu duvarında bir nişin yer aldığı mahfil harime üç kemerle açılmaktadır. Harim, mermer söveli alt pencerelerle son devirlerde vitrayla renklendirilen üst pencerelerden sızan ışıkla aydınlık bir görünüme sahiptir. Mekânı değerlendiren bitkisel kalem işi süsleme ve yazılar son döneme ait olup barok üslûba özgü orijinal kompozisyonu yansıtmamaktadır. Birer pilastırın sınırlandığı mihrabın alınlığı profillendirilmiş, yuvarlak formlu nişi perde motifleriyle değerlendirilmiştir. Dört sütun üzerine oturan çokgen külâhlı ahşap minber yenidir. Mermer işçiliği ve süslemesi mihraba benzeyen vaaz kürsüsü doğu duvarı üzerinde yer almaktadır. Kuzeybatı yönündeki taş minarenin yüksek kürsüyü takip eden kısa pabuçluk üzerinde uzanan sade gövdesi şerefe altında görülen kalın dişli bezemeye hareketlenir. Şerefe korkuluğu çizgisel motifli minare boğumlu bir külâhla nihayetlenir.

Caminin kuzeydoğu yönünde bulunan sıbyan mektebi fevkanî olarak inşa edilmekle beraber günümüzde cadde seviyesindedir. Mektepte kız ve erkek çocukların öğrenim gördüğü 1220 (1805) tarihli vakfiyede belirtilmektedir. Tonoz örtülü yapı kesme taş duvar üzerine taş-tuğla almaşık örgülü olup dikdörtgen planının köşeleri pahlanmıştır. Giriş bölümünün dershane mekânından daha alçak tonozlu ele alınması yapıya kademeli bir görünüm kazandırmış, basık kemerli kapıyla sağlanan giriş batı yönüne yerleştirilmiştir.

Mektebin bu yöndeki cephesi tuğla dolgulu hafifletme kemerlerine sahip taş söveli, şebekeli üç dikdörtgen pencere ve iki yuvarlak tuğla pencereyle biçimlenmiş, aynı özellikteki doğu cephesinin soluna ise farklı boyutta dikdörtgen formlu iki pencere açılmıştır. Yapının cadde üzerindeki kuzey cephesinde iki ve cephenin pahlı köşelerinde birer adet olmak üzere dört dikdörtgen açıklıklı pencere diğerleriyle aynı karakterdedir; cepheye bir de kuş evi yerleştirilmiştir. Sağ tarafına helâ yerleştirilen girişin önüne sundurmalı bir birim eklenmiştir. Uzun yıllar farklı kurumlara hizmet eden mektep binası günümüzde meşruta olarak kullanılmaktadır. Sıbyan mektebinin alt kısmı dükkânlarla değerlendirilmiş, cadde kotu 1941'de ve 1956'da iki defa yükseldiğinden dükkânlardan günümüze yalnızca doğu cephesindekiler ulaşabilmiştir. Tonozlu bu mekânlar yuvarlak kemerli kapılarının iki yanında yer alan birer pencereyle dışa açılır. Külliye'nin Atatürk Bulvarı üzerindeki yüksek avlu kapısının iki yanında

mermer birer çeşme yer alır. Tekne ve lüleleri kayıp olan çeşmelere ait teknelerin yerinde günümüzde masif mermer bloklar bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA:

Çetin Alp Perçin, İstanbul'daki Barok Camiler (mezuniyet tezi, 1952), İÜ Ed. Fak. Sanat Tarihi, s. 45-46; Semavi Eyice, "İstanbul Minareleri", Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, İstanbul 1963, I, 71-72; Tahsin Öz, İstanbul Camileri, Ankara 1964, s. 106; Güneş Ercan, İstanbul'daki Sıbyan Mektepleri (mezuniyet tezi, 1967), İÜ Ed. Fak. Sanat Tarihi, s. 59; Özgönül Aksoy, Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, İstanbul 1968, s. 95; G. Goodwin, A History of Ottoman Architecture, London 1971, s. 414; Ayda Arel, Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İstanbul 1975, s. 77; Serim Denel, Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri, Ankara 1982, s. 24; Oktay Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul 1986, s. 412; Eminönü Camileri (nşr. Eminönü Müftülüğü), İstanbul 1987, s. 189-190; M. Orhan Bayrak, Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu, İstanbul 1994, s. 360; Turgut Kut, "İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika", İstanbul Armağanı: Gündelik Hayatın Renkleri (haz. Mustafa Armağan), İstanbul 1997, III, 347-373; Betül Bakır, "XVIII. Yüzyılda Türk Baroku Camiler", Osmanlı, Ankara 1999, X, 265-275; Sedat Kumbaracılar, "İlk Kız Okullarımız Nasıl Kuruldu?", Hayat Tarih Mecmuası, V/52 (4) (1969), s. 77-78; Yasemin Suner, "Şebsefa Kadın Camii ve Sıbyan Mektebi", DBİst.A, VII, 141-142. **cilt: 38, sayfa: 397-398**

Tuğba Erzincan

İSHAK PAŞA SARAY

Doğubayazıt'ta XVIII. yüzyıl sonlarına ait bir saray külliyesi.

Ağrı ilinin Doğubayazıt ilçesinde şehre hâkim bir tepenin üstünde mâlikâne olarak kurulmuş bir külliye durumundadır. Harem dairesinin cümle kapısı üstündeki kitâbesine göre 1199 (1785) yılında İshak Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. İshak Paşa, bu bölgeye XVIII. yüzyılda hâkim olan Çıldır hânedanından Hasan Paşa'nın oğlu olup vezirlik rütbesiyle Çıldır ve Ahıska valisi oldu. Ancak yaptırdığı sarayın ihtişamı, Osmanlı hânedanı ile rekabete girişmek düşüncesinde olduğunu gösterdiği gibi İran'dan İstanbul'a giderken burada misafir edilen İran elçisinin padişah huzurundaki abartılı sözleriyle bu rekabeti kışkırtması, İshak Paşa'nın gözden düşmesine ve Hasankale'ye sürgün edilmesine yol açtı; İshak Paşa orada öldü. Sarayın daha sonraki tarihi hakkında yeterli bilgi yoktur. Yalnız Fransız şarkiyatçısı Pierre-Amédée Jaubert seyahatnâmesinde bazı bilgiler vermektedir. XIX. yüzyılın başında şehirde çıkan bir veba salgını saraya da sıçrayarak haremde pek çok kişinin ve bu arada Doğubayazıt Beyi Mahmud Paşa'nın ölümüne yol açmıştır. Sarayın iç avlusundaki mezarlığa gömülen paşanın burada mevcut mezar taşında sonradan kazanmış ölüm tarihi, kendisi tarafından bir süre hapsedirilen Jaubert'in seyahatnâmesinde verdiği bilgilerle aydınlanmış ve Mahmud Paşa'nın 1805 yılında öldüğü ortaya çıkmıştır. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından bölge Rus hâkimiyetine geçmiş, ancak I. Dünya Savaşı sonunda tekrar Türk idaresine girmiştir. Bundan sonra İshak Paşa Sarayı'nın önemli bir yerleşime sahne olmadığı ve böylece harap olmaya yüz tuttuğu düşünülebilir. 1950 yıllarından itibaren saray ve külliyesi pitoresk görünümü sebebiyle tanınmaya başlanmış ve 1960 yıllarında Müzeler Genel Müdürlüğü'nde görevli Mahmut Akok tarafından bütün mimari karakterini ortaya koyan ayrıntılı plan ve rölevaleri çizilerek yayımlanmıştır. Ardından bu önemli külliyenin restore edilmesine girişilmiştir. 1982 yılında da Yüksel Bingöl Almanya'da bu sarayla ilgili bir doktora tezi yapmıştır (bk. bibl.).

Eski yerleşim yerinin 7 km. uzağında yer alan saray, 50,00 × 115,00 m. boyutlarında dikdörtgen bir düzende yaklaşık 7600 m²lik bir alanı kaplamaktadır. Doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş olan saray yanyana üç ana gruptan oluşmaktadır. Saraya, doğu yönünde bulunan sade cephe üzerindeki çok gösterişli bir cümle kapısından girilmektedir. Selçuklu etkileri ağır basan, ancak Avrupa ampir üslûbunun etkileri de görülen kapı dışa taşkın olup sivri kemerli olarak düzenlenmiştir. Pilastrlar, nişler ve mukarnasla dekore edilen kapı altta basık kemerli açıklığa sahiptir ve buradan ön avluya geçiş sağlanmaktadır. Cümle kapısının iç cephesi de gösterişli bir kitle halinde olup üstünde ayrıca küçük bir odası vardır. Kare planlı olan birinci avluda kapının sağında duvara bitişik yapılmış sivri kemerli bir çeşme bulunur. Avlunun sağında altı bodrumlu muhafız hücreleri, bunların arkasında sarayın kuzey duvarı önünde bodrumu zindan, üstü kışla olarak kullanılan mekânlar yer alır. Solda mevcut dış duvara paralel biçimde yerleşmiş olan birim ahır olarak düzenlenmiştir. Birinci avlunun cümle kapısı karşısında şahane bir iç cephe mevcuttur. Cephenin ortasında âbidevî bir kapı ile iki yanında yüksek pencereler yüksek bir yapı kitlesine işaret eder. İnce uzun taçkapı sivri kemerli olup iki yanındaki iri servi ağacı kabartmalarının dışında oldukça sadedir. Cephenin sol kısmında orta avlu solundaki binaya girişi sağlayan küçük çapta bir kapı vardır. Üzeri tonozlu bir geçit birinci avlu ile ikinci avluyu birbirine bağlamaktadır. Bu geçidin iki tarafındaki kapılarla yüksekliği az olan zemin katına girilir. Bu katın orta avluya açılan ayrı pencereleri ve birinci avluya açılan kapıları vardır. Burada orta hizmetlerinin görüldüğü birimler bulunmaktadır.

İkinci avlu, dört tarafı bina grupları ile çevrili ve dikdörtgen planlı bir sahadır. Sağ tarafında sarayın mâbeyin dairesinin divan sofası ile selâmlık teşkilâtına ait binalar ve ayrıca bir camiyle bitişğinde bir türbe yer alır. Sağdaki selâmlık dairesine, sivri kemerli bir eyvan içinde düzenlenmiş olan dikdörtgen açıklıklı ve mukarnaslı yaşmaklı bir kapıdan girilir. Buradan merdivenli bir geçitle hol ve koridorlara ulaşılır. İlk holden selâmlık kısmının divan salonuna ve sofalara geçmek mümkün olduğu gibi merdivenlerden üstteki terasa da çıkmak mümkündür. İkinci holden ise cami yanındaki odalara ve camiye geçiş sağlanmaktadır.

Mâbeyin dairesinin divan salonu, bir kemerli geçitle güney kısma doğru uzanan diğer salonlara ve cumbalı bir sofa ile müteakip küçük odalara bağlıdır.

Bu kısımda tahribat fazla olduğundan mevcut duvar izleri yardımı ile çıkarılan plandan yapıları takip etmek mümkün olmaktadır. 1995 yılı restorasyonunda bu kısımlar temizlenmiş ve açığa çıkarılmıştır. Selâmlık kapısının sağında yer alan divan sofası iki sıra, solda yer alan diğer mekânlar ise tek sıra pencerelerle avluya açılmaktadır. Az çok bütün hüviyetiyle ayakta kalabilmiş mâbeyin dairesi yapılarından biri cami kısmıdır. Mâbeyin ikinci holüne açılan bir kapı ile doğrudan doğruya caminin harimine girilir.

Cami sarayın iki katı yüksekliğinde olup son cemaat yerinin üstü terastır. Terasın kuzey cephesi köşelerinde piramit biçiminde külâhları olan kuleler yer alır. Sivri kemerli nişler içinde dikdörtgen açıklıklı iki sıra pencereye sahip mihrap cephesinde üstte bir yuvarlak pencere bulunmaktadır. Dışa taşkın mihrap çıkıntısının köşeleri sütunçelerle yumuşatılmıştır. Dışta mihrap çıkıntısı, pencere alınlıkları ve çevreleri süslenmiş olan yapının içinde de taş süsleme görülmektedir. Yuvarlak kemerli bir alanla sınırlanan mihrapta alınlığın altında sivri kemerli, mukarnaslı, yaşmaklı niş beş kenarlı olarak

düzenlenmiştir. Caminin kible duvarı dış kenarında bir türbe bulunmaktadır. Türbenin avlu zemininde görülen kısımları methal örtüsü ile iki havalandırma menfezlidir. İçinde sanduka vb. bulunmayan esas türbe zemin altında dikdörtgen, üstte ise sekizgen planlı bir yapıdır. Üstte kırık piramidal bir külâhla örtülü olan yapının köşeleri, yonca biçimli iri sütunçelerle hareketlenen cepheleri kabarık bitkisel süslerle dolguludur.

Orta avlunun sol tarafında bulunan diğer selâmlık binaları çok haraptır ve alt katları tonozlu, kemerli, kâgir bir yapı halindedir. Üst odalardan kalan bazı bakiyelere göre burada geniş ikamet ve istirahat yerleriyle sofaların bulunduğu anlaşılmaktadır. İçleri zamanla moloz dolmuş olan bu birimler son yıllarda temizlenmiştir. Saray binasının genel plan ve yapı âhengine göre bu kısmın ek bir bölüm olduğu anlaşılmaktadır. Bu bina grubu, esas planın istikametlerine içten uyarsa da dıştan araziye uygun düşürebilmek için bir kısmı çarpık durumda yapılmıştır.

İkinci avlunun karşısında sarayın paşa dairesi denilebilecek harem kısmı bulunur. Duvarın ortasında, iki yanındaki sağır cepheyi süslemek amacıyla oyulmuş süs panolarının yer aldığı muhteşem bir tak kapısı vardır. İri bir kaval silme ile sınırlanan kapı, altta karşılıklı birer aslan figürünün yer aldığı girift bitkisel kompozisyonlar, geniş bordürle çevrelenmiştir. Dikdörtgen açıklıklı ve mukarnaslı yaşmaklı kapının üzerinde dışa pencere ile açılan küçük bir oda bulunmaktadır. Cephe duvarında da bir üst katın varlığına işaret eden pencere izleri mevcuttur. Charles Texier ve Flandin'in gravürlerinde bu pencereler açıkça görülmektedir (Sönmez, TKA, XXXI/1-2 [1993], s. 409, rs. 9, s. 410, rs. 10). Ancak yapının iç kısmı fazla harap olduğundan sadece zemin kata ait bölmeleri tesbit etmek mümkün olabilmektedir. Harem dairesinin kapısından küçük bir hole ulaşılır. Buradan sağda ve solda ikişer kapı ile bunun karşısındaki bir kapıdan dairenin çeşitli kısımlarına geçilir. Sağdaki kapının birinden genişçe bir bölmeye, yandaki kapıdan ise içerideki taşlık (iç avlu) önündeki odaya ulaşılır. İki oda arasında da ayrıca bir kapı bulunur.

Haremin ortasında yer alan ve doğu-batı yönlerinde ikişer sütunla taşınan üç sivri kemerli açıklığa sahip dikdörtgen planlı bölümün kabul salonu veya bir iç avlu olduğu hususunda araştırmacılar farklı görüşler ileri sürmektedir. Bu bölümün kuzey ve batısında yer alan koridorların arkasında çok sayıda dikdörtgen mekân vardır. Güneyinde ise hamam, mutfak, tuvalet, servis odaları yer almakta olup burada yer yer iki katlı mekân düzenlemeleri görülmektedir.

Giriş holünün sol tarafındaki kapılarla içleri fazla harap iki büyük odaya girilir. Holün karşısındaki kapıdan ayrı bir servis mekânına geçilir. Buradan da merdivenli bir kapı ile mutfak kısmına ulaşmak mümkündür. Arka tarafta yer alan hamam binasının külhanı da bu holde bulunur. Ayrıca servis holü üstünün açık olduğu düşünülebilir.

100 m²'ye yakın bir alan kaplayan mutfak çatı örtüsü, dört büyük kemerin karşılıklı kurulması ile meydana gelmiş ilgi çekici bir yapıdır. İçinde sadece küçük bir aş ocağı vardır. Güney yönüne bakan iki

penceresi ve diğer duvarlarında muhtelif istikametlere açılan kapılar bulunur. Aşevinin yanından küçük bir geçitle harem dairesi koridoruna girildiği gibi hamam binasına da ulaşılır. Kubbeli, iki gözden ibaret bir plana sahip hamam odalarının biri soyunma, diğeri yıkanma yeridir.

Harem dairesi plan düzeni bakımından mutfak, iç avlu ve hamam grubu ile ayrı olarak incelendiğinde harem odaları bu kısımdan “L” şeklinde bir koridorla ayrılıp kuzey ve güney kısmı kaplamak üzere yine “L” şeklinde bir plan tertibiyle bu kitleye eklenir. Zemin katta, on iki gözden ibaret harem dairesinin alt kısım odaları bulunur. Üst kata ve arka teraslı bahçeye bağlantıyı sağlayan merdivenli geçitler batı cephesinin ortasındaki kısımda yer almaktadır. Harem dairesinin ikinci kata ait kalıntıları bugün kuzey duvarının camiye bitişik olan kısmında görülmektedir. Bu bakiyelere göre alttaki odalar nisbetinde bir teşkilâtın üst katta da mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA:

A. Jaubert, Voyage en Arménie et en Perse, Paris 1821; Sicill-i Osmânî, I, 256, 326; II, 153; Yüksel Bingöl, Der İshak Pascha Palast in Doğubayazıt am Berg Ararat, Berlin 1982; Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Ankara 1983, I, 189-195; Celâl Esad Arseven, Türk Sanatı Tarihi, İstanbul, ts. (Maarif Basımevi), s. 641-644; Hamza Gündoğdu, “Doğu Bayazıt’daki İshak Paşa Sarayı ve Gerçekler”, Millî Saraylar Sempozyumu: Bildiriler, İstanbul 1985, s. 35-43; a.mlf., Doğu Bayazıt İshak Paşa Sarayı, Ankara 1991; a.mlf., “İshak Paşa Sarayı Restorasyonunda Son Durum”, Aslanapa Armağanı, İstanbul 1996, s. 129-140; a.mlf., “Osmanlı Hanedan Sarayları Konusunda Bir Deneme ve Doğubayazıt’da İshak Paşa Sarayı”, EFAD, sy. 14 (1986), s. 1-35; a.mlf., “İshak Paşa Sarayı Restorasyonunda Son Durum”, Sanatsal Mozaik, sy. 7, İstanbul 1996, s. 14-23; Ali Saim, “İshak Paşa Sarayı, Bayazıt”, Mimar, sy. 2, İstanbul 1934, s. 48-50; İ. Zühtü, “Bayazıt Kalesi İshak Paşa Sarayı”, a.e., sy. 3 (1934), s. 12-15; Semavi Eyice, “Bir Fransız Gizli Ajanı: Amédée Jaubert”, TY, sy. 255 (1956), s. 742-749; II (1956), s. 831-834; a.mlf., “Tarihi Mezarlardan Notlar, II- Doğu Bayazıt’da Mahmut Paşa’nın Mezartaşı”, TED, IV-V (1974), s. 295-299, lev. II-IV; Mahmut Akok, “Ağrı-Doğu Bayazıt’ta İshakpaşa Sarayı Rolöve ve Mimarisi”, Türk Arkeoloji Dergisi, X/2, Ankara 1961, s. 30-48; M. Mesut Koman, “İshak Paşa Sarayı”, TTOK Belleteni, sy. 288 (1966), s. 2-3; sy. 289 (1967), s. 12-13; S. Larouche, “Le château d’İshak Paşa”, a.e., sy. 307 (1970), s. 28-30; Zeki Sönmez, “Ağrı Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı”, İlgı, sy. 17, İstanbul 1973, s. 22-26; a.mlf., “İshak Paşa Sarayı Üstüne Yeni Görüşler-Yorumlar”, TKA Prof.Dr. Oktay Aslanapa’ya Armağan, XXXI/1-2 (1993), s. 397-415; Gazanfer Erim, “İshak Paşa Sarayı”, Türkiyemiz, sy. 22, İstanbul 1977, s. 24-33.